

treball dels antecedents i de l'autor anterior o posterior de l'estudi, etc. Són treballs condemnats a desparèixer i balafiar paper i esforços econòmics de les institucions.

Història de la literatura popular catalana és un exemple modèlic de com s'ha de construir una investigació col·lectiva, com s'ha de presentar al públic en forma de llibre i com s'ha d'orientar el treball d'un equip de recerca.

Gemma LLUCH
Universitat de València

OSSENKOP, Christina / WINKELMANN, Otto (ed.) (2018): *Manuel des frontières linguistiques dans la Romania*. Berlin / Boston: De Gruyter, 697 p.

Les fronteres lingüístiques dins la Romània, la vella i la nova, es presenten en aquest nou volum dels *MRL*, que ofereix vint-i-sis contribucions amb un clar predomini de col·laboradors de l'àmbit germànic. Els editors del manual, Otto Winkelmann i Christina Ossenkop, anuncien a la introducció (p. 1-9) l'objectiu de presentar el traçat actual de les fronteres «internes» (entre llengües romàniques) i «externes» (amb llengües no romàniques), però no de les «frontières dialectales intralinguistiques» (p. 1). Ara bé, no s'especifiquen els possibles criteris diferenciadors entre «llengua» i «dialecte», ni s'explicita una relació de les considerades «llengües romàniques». Si atenem el cas concret de l'italo-romànic, especialment ric en diversitat geolingüística, la concepció tradicional sobre els «dialectes italians» («l'italien et ses nombreux dialectes», p. 4) determina que no es contempli al manual la coneguda línia de La Spezia-Rimini, la marca delimitadora entre la Romània occidental i la Romània oriental.

Cinc blocs configuren el llibre; quatre, de la vella Romània: (1) gal·loromànic, (2) iberoromànic, (3) italo- i retoromànic, (4) la Romània del Sud-est; i un cinquè sobre la Romània nova. Cada bloc va precedit de la corresponent «vue d'ensemble» o panoràmica introductòria; i cada capítol, com és norma de la col·lecció, encapçalat per un resum (*Abstract*) i les paraules clau (*Keywords*), a la manera de les revistes científiques.

Dins del primer capítol («1 Théories et méthodes de recherche», p. 10-38), Otto Winkelmann estableix la distinció entre dos tipus de fronteres: (1) geolingüístiques (de poblament, naturals i polítiques) i (2) sociolingüístiques (de grup, de domini i de mentalitat). Les primeres responen a l'orientació tradicional de la geolingüística; i les segones, a l'òptica més recent de disciplines com la sociolingüística o la psicolingüística. També reben, respectivament, la designació de fronteres «horizontals» i «verticals» (p. 12).

La Galloromania

Otto Winkelmann (cap. 2, p. 41-46) dibuixa en aquesta presentació sobre el gal·loromànic els contorns del francès, de l'occità i del francoprovençal, tres «llengües» de diferent perfil. El fet que ni l'occità ni el francoprovençal presentin un teixit de continuïtat territorial efectiva ni una comunitat sòlida de parla determina que les fronteres exteriors d'aquestes dues llengües siguin més aviat de natura virtual (p. 41). I de natura tant o més virtual és el conjunt de varietats o «dialectes» d'oïl (*langue d'oïl*), que, en canvi, no reben una atenció individualitzada com a «llengua» al manual.

Pel que fa a la frontera lingüística exterior del francès amb l'àmbit germànic, es desdobra en dos trams fronterers, amb el neerlandès (Eugeen Roegist, cap. 3, p. 47-72) i amb l'alemany (Antje Lobin, cap. 4, p. 73-92). El primer implica França i sobretot Bèlgica, i ha conegut un cert desplaçament geogràfic, així com la superposició d'una frontera vertical (sociolingüística, separadora entre elits i classes socials inferiors). Just al nord de la divisòria lingüística es troba Brussel·les, vila d'origen flamenc que ha esdevingut de predomini francòfon. D'altra banda, a tocar de la frontera hi ha diverses «communes

“à facilités”); és a dir, comunitats de parla neerlandesa amb facilitats per als francòfons, i viceversa. Pel que fa al segon tram, francoalemany, que implica quatre estats (Bèlgica, Luxemburg, França i Suïssa), presenta situacions específiques, com: (1) el trifini entre alemany, francès i neerlandès a la regió d’Eupen (Bèlgica); (2) el caràcter singular del parlar germànic luxemburguès (*Lëtzebuergisch*), llengua nacional que conviu amb el francès i l’alemany; (3) el pes de la francesització a l’angle constituït per l’Alsàcia i la Lorena; i (4) la dinàmica plurilingüe inherent a Suïssa.

Els altres dos representants gal·loromànics són el francoprovençal i l’occità. Pel que fa al primer (Heike Jausch, cap. 5, p. 93-113), cal assenyalar que rep la consideració de «llengua» gràcies sobretot a la inèrcia de la romanística, que hereta la concepció ascoliana de 1873. Repartit entre França, Suïssa i Itàlia, es materialitza en varietats majoritàriament residuals o extintes, amb l’excepció de la Vall d’Aosta, on presenta una certa vitalitat i comparteix espai amb l’italià i el francès. A més, cal no oblidar els enclavaments al·loglots de Faeto i Celle di San Vito (província de Foggia, regió italiana de la Pulla). El «francoprovençal» limita amb l’alemànic de Suïssa i amb varietats romàniques com el piemontès, l’occità i l’anomenada *langue d’oïl* (p. 99), que és també «llengua» en un sentit generós del terme.¹ El capítol conclou que la delimitació amb l’occità és més neta que no pas amb els dialectes de la *langue d’oïl* (p. 111), i aquesta apreciació ens enllaça amb el capítol següent (6: Otto Winkelmann / Rabea Fröhlich, p. 114-137) sobre les fronteres exteriors de l’occità. El minuciós recorregut d’aquest domini lingüístic, pel sud de França, la Vall d’Aran i les valls alpines del Piemont occidental, sense oblidar l’illot de Guardia Piemontese (Calàbria), precedeix una delimitació de l’occità (p. 117) amb els dialectes de la llengua d’oïl, el francoprovençal, el piemontès i el lligur, i també amb el basc (p. 118-122). Pel que fa a la varietat de Guardia Piemontese, «qui porte le nom de “guardiolo”» (p. 127), cal puntualitzar que aquest és el seu nom en italià, llengua-sostre (*guardiòl*, en occità).²

L’Ibéroromania

Christina Ossenkop (cap. 7, p. 141-150) presenta el marc general de les fronteres horitzontals (geogràfiques) de l’est i de l’oest peninsulars, així com les verticals o sociolingüístiques entre l’espanyol i les llengües regionals, a més de casos específics com el del *yanito* (o *llanito*) de Gibraltar i els enclavaments nord-africans de Ceuta i Melilla.

Carsten Sinner i Elia Hernández Socas s’ocupen de les fronteres peninsulars orientals (cap. 8, p. 151-176). Sota l’epígraf inicial «État de la recherche» (p. 151-153), hi trobo a faltar el número 18 (2001) de la *Revista de Filologia Romànica (RFR)*;³ a més, hauria calgut precisar que l’*Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, «sous la direction de Joan Veny» (p. 153), és codirigit també per Lídia Pons i Grieria. L’article presenta (1) la frontera catalanoaranesa, (2) la castellanoaragonesa⁴ i (3) la catalanoaragonesa. Dins del darrer apartat (p. 164), hi llegim: «La frange entre l’aragonais et le catalan s’étend du nord au sud au long de trois provinces, Huesca, Saragosse et Teruel», però la dita Franja no és un espai de transició entre l’aragonès (pròpiament dit) i el català: només la part més septentrional de la

1. A propòsit de la confrontació de trets amb l’occità de la p. 109, sobta la grafia de l’occità *pairé* (‘pare’) [en lloc de *paire*] enfront del francoprovençal *paré*.

2. En aquest capítol, no hauria estat de més citar l’exhaustiva descripció dialectal de Domergue Sumien, «Classification dei dialèctes occitans», *Linguistica Occitana*, 7 (setembre de 2009) [http://linguistica-oc.com/?page_id=244].

3. Es tracta d’un número en bona part monogràfic sobre fronteres lingüístiques peninsulars, amb contribucions com la de José Enrique Gargallo Gil («La frontera lingüística catalano-aragonesa, el Aragón fronterizo de lengua catalana y otros romances de frontera») i la d’Emili Casanova («La frontera lingüística castellano-catalana en el País Valenciano»). Els articles d’aquest número de la *RFR* sobre les fronteres de l’oest peninsular, en canvi, sí que es veuen reflectits al capítol corresponent (el 9) del volum que és objecte de la meua recensió.

4. L’assumpció del benasquès com a «parlar aragonès» (p. 162) obvia la percepció d’aquesta varietat com a geotipus romànic intermediari entre l’aragonès i el català; fins i tot, la seva autonomia lingüística, com defensa el millor coneixedor del benasquès, José Antonio Saura Rami, que, per cert, tampoc no és citat dins del capítol.

Franja (o sigui, l'Aragó de llengua catalana) se situa justament al costat de l'espai de frontera difusa catalanoaragonesa, a la província d'Osca; la resta confina amb el castellà d'Aragó. D'altra banda, que la Franja «se termine dans la comarque [...] de Peñarroya de Tastavins» (ibídem) es vol referir, sens dubte, a la «localitat» de Pena-roja de Tastavins, que pertany a la comarca del Matarranya.⁵ Més endavant, es transcriuen els noms de les comarques valencianes de parla castellana repoblades des d'Aragó («Rincón de Ademuz, Alto Mijares, Alto Palancia et Serrans»),⁶ però res no es diu sobre l'etiqueta de *xurro(s)* (referida al castellanoaragonès de l'interior valencià, i als seus parlants), i tampoc no hi ha esment sobre la penetració del català (valencià) més enllà de la frontera amb Múrcia (*el Carxe*).

Christina Ossenkop, al capítol 9 (p. 177-220), s'ocupa de les fronteres lingüístiques a l'oest peninsular. En primer lloc cal destacar la rellevància atorgada al projecte ministerial FRONTESPO (*Frontera hispano-portuguesa*), dirigit per Xosé Afonso Álvarez Pérez,⁷ que es menciona a l'apartat sobre estudis generals (p. 180) i també a la cloenda del capítol (p. 212). Ossenkop traça minuciosament les diferents fronteres: (1) entre castellà i asturleonès, (2) gallec i asturleonès, (3) portuguès i asturleonès, (4) portuguès i gallec, (5) portuguès i castellà. A propòsit de l'anomenada *fala* (a l'angle nord-occidental de la província de Càceres), escriu l'autora (p. 209): «Ce sont surtout les dialectologues galiciens qui considèrent la *fala* comme une variété du galicien extérieur.» El cas és que aquesta *fala* inscrita en la perifèria del domini gallegoportuguès ha concitat, a més d'una mirada gallega (i galleguista), moltes altres mirades: des de la filologia portuguesa (les pioneres, de fa unes quantes dècades), des de la pròpia Extremadura i des d'altres llocs de la península i d'Europa.

L'Italoromania et la Rhétoromania

Otto Winkelmann ofereix la presentació d'un altre bloc, ara sobre el conjunt retoromànic i l'italoromànic (cap. 10, p. 223-237). Contempla les fronteres dels tres espais retoromànics (romanx, ladí dolomític i friulà) i les de l'italià, però no les internes de l'italoromànic, com ja s'ha dit. Les llengües d'estats veïns que ultrapassen la frontera amb Itàlia són l'eslovè, l'alemany, el francoprovençal (que passa per «llengua») i l'occità (p. 228). D'altra banda, són ben característics d'Itàlia els illots al·loglots: germànics, croats, albanesos, un d'occità (Guardia Piemontese, ja mencionat), francoprovençals, grecs i el del català de l'Alguer. L'atenció a les dues varietats insulars, el sard⁸ i el cors, em fa plantejar novament si hi ha raons estrictament glotològiques per no atendre dins del manual, per exemple, una altra varietat illenca de reconeguda especificitat com és el sicilià, o fins i tot els empelts gal·loitàlics que acull aquesta illa.⁹

El domini retoromànic es troba a la perifèria septentrional de la Romània europea, implicat en diferents cruïlles de permeabilitat lingüística, de convivència i contigüïtat multilingüe amb varietats romàniques i no romàniques. El capítol 11 sobre romanx (p. 238-259), a càrrec de Clau Solèr, recorre a una acurada presentació topogràfica per tal de mostrar la complexitat mixtilingüe dels Grisons. El mosaic corresponent està fet de llengües (romanx, alemany, italià, llombard) sense límits precisos, com en el cas de la Val Bergaglia i el seu «rhêto-lombard» a l'Alta Engadina (p. 251). El capítol 12, sobre ladí

5. A més, la *Franja de Ponant* [sic] ha de ser de *Ponent* (p. 165); d'altra banda, la varietat de transició pròpia d'Azanuy [Açanui] figura erròniament com *azanuye[n]se* (p. 166), i també a l'índex final (p. 592).

6. Per coherència, caldria haver escrit *Los Serranos*, en castellà; i millor encara, *La Serrania (de Chelva)*, que és el nom popular a la comarca.

7. En l'actual fase (corresponent als anys 2019-2022): *Frontera hispano-portuguesa: personas, pueblos y palabras* (FRONTESPO-3P).

8. A propòsit de les altres llengües de Sardenya que no són el sard («Outre le sarde et l'italien, quatre autres langues ou variétés dialectales sont parlées en Sardaigne», p. 234), hauria calgut tenir en compte el llibre de Fiorenzo Toso (2012): *La Sardegna che non parla sardo. Profilo storico e linguistico delle varietà alloglotte Gallurese, Sassarese, Maddalenino, Algherese, Tabarchino*. Cagliari: CUEC Editrice; obra no recollida a la bibliografia.

9. I cal lamentar igualment l'absència dins la bibliografia d'una altra obra de Fiorenzo Toso (2008): *Le minoranze linguistiche in Italia*. Bologna: il Mulino.

dolomític (p. 260-279), és de Sylvia Thiele, que explota una obra de referència obligada, l'*ALD (Sprach-atlas des Dolomitenladinisches und angrenzender Dialekte)* de Hans Goebel. Presenta les fronteres lingüístiques i les zones de transició del ladí dolomític, així com la corresponent caracterització. Per la seva part, el capítol 13 sobre friülà (p. 280-301), a càrrec de Sabine Heinemann, dibuixa un panorama també complex. Hi ha les fronteres lingüístiques amb llengües no romàniques com l'eslovè i l'alemany; hi ha també la contigüitat i superposició amb el vènet, i aquí es distingeix entre *veneto coloniale*, *veneto originario/lagunare* (subdividit en *gradese/maranese* i *bisiacco*) i *veneto di contatto / di confine*.

Gerald Bernhard s'ocupa del capítol 14 («Les fronteres lingüístiques italo-germaniques», p. 302-322). Tenint en compte la condició de llengües-sostre de l'alemany i de l'italià, s'estableix una distinció entre frontera primària (alemany/italià) i fronteres secundàries, en què l'alemany se superposa als parlars autòctons romanxs (als Grisons), i l'italià, als parlars autòctons alemanys o ladins (al Tirol del Sud), en una situació de mixtilingüisme en què també hi ha hagut lloc per l'establiment d'illots al·loglots d'origen germànic, esparsos pel cantó meridional dels Alps: illots *walser* bàsicament a la Vall d'Aosta i al Piemont; illots bavaresos més cap a l'oest (des de la Vall dels Mochèni, a Trento, fins a la Val Canale, a la província d'Udine). Guien eficaçment el lector els corresponents mapes il·lustratius (p. 307 i 318).

La Romania du Sud-Est

Otto Winkelmann comença l'*Abstract* d'aquest bloc tot referint-se a «quatre langues romanes aux liens plus ou moins étroits qui se sont formées au cours du Moyen Age à partir du protoroumain»; a saber, el dacoromanès, l'aromanès, el meglenoromanès i l'istorromanès, «généralement classés sous la désignation générique de “roumain” dans les manuels de linguistique romane» (p. 325). Aquest plantejament suscita novament la qüestió taxonòmica a l'entorn de «llengua» i «dialecte», ara a propòsit d'aquestes quatre realitats lingüístiques. Sobre la més minoritària i marginal, l'istorromanès, parlat a la península d'Ístria, no hi ha un capítol específic; tan sols un breu apartat (p. 336) al final d'aquesta presentació general.

Tots quatre representants de l'espai lingüístic romanès es caracteritzen per fer frontera amb llengües o varietats no romàniques, tret diferencial respecte del continuum territorial (illes mediterrànies compreses) constituït per la resta de la vella Romània. D'altra banda, en sintonia amb el multilingüisme de tota aquesta àrea, cal destacar que, només a la República de Romania, hi viuen 18 minories reconegudes i representades en seu parlamentària. L'hongaresa, amb més d'un milió de parlants, és la més visible.

Wolfgang Dahmen («16 Les frontières extérieures du dacoroumain», p. 338-357), que assenyalava d'entrada la sinonímia entre *dacoroumain* (la part principal i més visible d'aquest espai romànic sud-oriental) i *roumain* ('romanès' *stricto sensu*), destaca la dificultat de traçar les fronteres corresponents, per l'absència secular d'una estructura estatal a l'empara de la qual s'haguessin pogut consolidar uns límits lingüístics, a més de per la mobilitat o els hàbits transhumants de la població. És per això que les reflexions sociolingüístiques i de política lingüística predominen sobre les de caire geolingüístic en els apartats referits a països contigus, com ara Ucraïna, Moldàvia, Bulgària, Sèrbia i Hongria. Un mateix autor, Elton Prifti, s'ocupa de les fronteres lingüístiques de l'aromanès (cap. 17, p. 358-397) i del meglenoromanès (cap. 18, p. 398-414). En el primer, presta una detallada atenció a les fronteres horitzontals dins d'Albània, Grècia, la República de Macedònia i Romania, així com a les verticals que singularitzen el cas d'Albània. Hi aporten claredat un mapa de conjunt (p. 366) i un seguit d'extenses taules il·lustratives, que predominen sobre el text al llarg de més de vint pàgines (367-389). Pel que fa al meglenoromanès (cap. 18), cal destacar la descripció de les fronteres lingüístiques horitzontals i actuals a Bulgària, Grècia, República de Macedònia, Romania, Sèrbia i Turquia.

La Nouvelle Romania

Otto Winkelmann (cap. 19, p. 417-439) contempla la projecció en altres continents de tres llengües constituïdes a la Romània vella (espanyol, portuguès i francès) i la creació de llengües mixtes al

caliu de diversos espais de frontera. Hi ha una primera presentació de conjunt sobre els quatre continents: Amèrica del Nord, Central i del Sud; Àfrica (del Nord, de l'Oest, Central i de l'Est); Àsia (Orient Pròxim, Àsia oriental); i Oceania.¹⁰ Però només Amèrica disposarà de capítols específics, mentre que les fronteres lingüístiques dels altres continents són tractades en aquesta presentació general. L'ampli suport documental en la Viquipèdia (vint referències, amb les corresponents dates de consulta), superior al de la bibliografia convencional (catorze referències), és un tret distintiu del capítol (p. 438-439).

Els dos següents es consagren a l'Amèrica del Nord, en què l'anglès, com a llengua dominant, conviu o confina amb el francès (Ursula Reutner, «20 Les frontières linguistiques franco-anglaises en Amérique du Nord», p. 440-475) i amb l'espanyol (Klaus Zimmermann, «21 La frontière hispano-anglaise entre le Mexique et les États-Unis d'Amérique», p. 476-501). En el primer, sobta la referència introductòria a l'Amèrica del Nord com «un continent à dominance anglophone»; un «continent» que, en realitat, només n'és una part, i que reflecteix la supremacia del «germà gran» del Nord.¹¹ En aquest mateix capítol s'analitzen, amb abundor de mapes i gràfics (p. 441-454), les fronteres geogràfiques, llur gènesi i, a més, les anomenades «fronteres jurídiques» (concepte nou al llibre), vinculades al renaixement de la francofonia al Canadà (dins l'àmbit federal) i, més concretament, a les províncies de Nouveau-Brunswick (Nou Brunswick) i el Quebec, així com a l'estat de Luisiana (dels EUA). Les fronteres mentals («les barrières dans la tête», p. 465), i particularment les que s'estableixen entre franco- i angloquebequesos, porten l'autor a considerar aquests darrers com una minoria regional, però que forma part d'una majoria continental. En el capítol 21 sobre les fronteres entre Mèxic i els EUA, el desplaçament de la frontera lingüística fins a principis del segle xx porta l'autor a establir el concepte (també nou al llibre) d'*espace frontalier linguistique* (p. 485); un espai examinat a fons (diglòssia, caracterització de l'espanyol dels *chicanos*, confrontació amb l'espanyol mexicà, anglicismes, *Spanglish*, varietats del *chicano*).

Silke Jansen (22 «La frontière linguistique entre l'espagnol dominicain et le créol haïtien», p. 502-517) confronta aquestes dues realitats romàniques de l'antiga illa de l'Espanyola: l'espanyol (oficial a la República Dominicana) i, més que el francès (oficial a Haití), el crioll haitià de base lèxica francesa que, a més d'oficial, és llengua materna general de la població. Les relacions asimètriques entre els dos països, basades en la dominació econòmica i cultural de la República Dominicana, han donat peu a la creació d'un crioll (el *patuá*, p. 511) només del cantó haitià de la frontera. Diverses menes de bilingüisme s'arreceren al caliu d'aquesta frontera, com el que propicien les parelles mixtes (homes dominicans i dones haitianes) i els descendents de primera i segona generació (p. 513).

La centralitat geogràfica i la magnitud del Brasil determinen que aquest «gegant» sud-americà comparteixi frontera política amb tots els estats del subcontinent amb l'excepció de l'Equador i Xile;¹² i també, que mereixi quatre capítols dins del manual. Al primer, Carolin Patzelt («23 La frontière linguistique franco-portugaise entre la Guyane française et le Brésil», p. 518-537) presenta l'evolució històrica dels contactes francobrasilers a banda i banda de la frontera internacional entre la Guaiana francesa (departament d'Ultramar) i el Brasil; una frontera fluvial, la del riu *Oyapock* (*Oiapoque* en portuguès), que origina un espai fronterer caracteritzat per diglòssies «imbriquées et complexes» (p. 518). Reben uns apartats específics: (1) el *patoa* (*patois*) que parlen, del cantó brasiler, els indis Karipuna i Galibi Marworno (p. 530-533); i (2), del cantó francès, el *taki-taki* de Saint-Georges-de-l'Oyapock, amb aquesta designació (*taki-taki*) aplicada als criolls de base lèxica anglesa procedents de Surinam (p. 533-534). D'altra banda, entre les dues poblacions riberenques i bessones d'Oiapoque (Brasil) i Saint-Georges-de-l'Oyapock (França), la importància i la funcionalitat de la tria lingüística pot variar dins d'un mateix individu i al llarg d'una sola jornada (frontera mental i quotidiana).

10. Hi ha mapa orientatiu d'Àfrica (p. 432), però no d'Àsia ni d'Oceania.

11. En canvi, al capítol 26 Amèrica del Sud és identificada com a «sous-continent» ('subcontinent'): «Le Brésil est frontalier avec tous les États du sous-continent» (p. 572).

12. Així s'explicita al darrer capítol (26), p. 572.

Al sud del continent se situen els tres trams de frontera hispanoportuguesa del Brasil amb l'Uruguai (cap. 24), el Paraguai (cap. 25) i l'Argentina (cap. 26). Adolfo Elizaincín, lingüista uruguaià que coneix ben de prop la realitat fronterera entre l'Uruguai i el Brasil, s'ocupa del capítol corresponent (p. 538-555), en què es mostra la progressiva substitució al nord-est del país, des de finals del segle XVII, de les llengües indígenes per part del portuguès, i la posterior irrupció de l'espanyol. S'aborden concretament els casos dels *dialectos portuguesas del Uruguay* (DPU) i diversos tipus de dialecte *fronterizo*, que integren un continuum entre portuguès brasiler i espanyol uruguaià; s'identifiquen també, amb les sigles corresponents, l'*español rural fronterizo* (ERF) i l'*español urbano montevideano* (EUM). Al capítol següent, Wolf Dietrich presenta la frontera entre Paraguai i Brasil (p. 556-570), i descriu la situació de diversos llocs fronterers en quatre seccions geogràfiques: (1) seguint el curs del riu Paraguai, (2) el del riu Apa, (3) a tocar de la serralada d'Amambay i (4) al llarg del curs del riu Paraná. Destaca l'actitud col·lectiva, dels dos cantons de frontera, de no voler aprendre la llengua de l'altre. Ara bé, raons d'interès turístic (del cantó paraguaià) i preeminència econòmica (del brasiler) impulsen la gent de la banda paraguaiana a aprendre d'òida el portuguès (p. 568). A més, s'ha de tenir en compte el pes del guaraní com a llengua també oficial al Paraguai, i convivent amb l'espanyol tant al conjunt del país com al llarg d'aquesta frontera. El capítol 26, obra de Joachim Born, s'ocupa de la frontera entre l'Argentina i el Brasil (p. 571-582). Un mapa il·lustratiu (p. 573) situa les divuit ciutats bessones (*ciudades gêmeas*) en parelles transfrontereres al llarg del riu Uruguai, frontera natural. D'altra banda, es recupera del capítol previ el concepte de «dialectes portuguesas de l'Uruguai» (DPU), que es relaciona amb la coneguda etiqueta de *portunhol*, extensible a les varietats de la frontera situada entre l'Argentina i Uruguai (p. 574-575). Pel que fa al Brasil, la voluntat de legitimar el seu patrimoni lingüístic ha dut a reconèixer recentment, d'entre les 210 llengües del país, al voltant de 30 d'al·lòctones, com ara el «Vêneto (koinè des dialectes italians [italoromànics] septentrionaux du Rio Grande do Sul)» (p. 581), un dels «empelts» italians (o italomànics) en aquesta part de món.

L'índex final, que reflecteix l'abundor de continguts de l'obra, es distribueix en sis seccions: (1) noms geogràfics, (2) etnònims, (3) *langues (lato sensu)*, ja que inclou tota mena de varietats,¹³ (4) fronteres administratives o lingüístiques, (5) tipus de fronteres i (6) termes lingüístics.

En una consideració de conjunt sobre el manual, cal assenyalar l'existència de patrons comuns, com ara un apartat recurrent amb l'epígraf «État de la recherche» (cap. 4, 5, 8, 11, 14, 17, 18, 23), a més de formulacions similars en d'altres. També s'hi observen iniciatives més personals, com a propòsit de la tipologia de les fronteres lingüístiques (així, *espace linguistique frontalier*, al cap. 21), o de l'esmunyedissa distinció entre «llengua» i «dialecte». D'altra banda, és lloable la minúcia general pel que fa a les dades històriques i geogràfiques. I resulta d'enorme utilitat el complement visual d'abundants mapes i gràfics. Possiblement un major pes de col·laboradors «nadius», especialment de la Romània vella, hauria proporcionat una mirada més propera sobre determinats aspectes fronterers. Però no hi ha dubte que, de manera global, aquest volum contribueix a sistematitzar, actualitzar i divulgar els estudis sobre el conjunt de les fronteres romàniques; i no només al vell continent, objecte d'atenció tradicional de la lingüística romànica, sinó també al nou món, que regenera i multiplica els confins de la romanicitat.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

13. Potser hauria estat més neutra l'etiqueta de «glotonymes».